

روش‌شناسی مناظره‌های امام رضا (ع) با دانشمندان ادیان و مذاهب

یعقوب فتیحی *

استادیار گروه معارف اسلامی، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران

چکیده

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۲۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۴/۰۱

عصر رضوی به لحاظ شرایط فرهنگی، اجتماعی و سیاست دولت عباسی حاکم، در راستای فراهم کردن فضای مناظره و تضارب آرا، زمینه‌ساز مناظرات و گفت‌وگوهای درون دینی و برون دینی بوده است. تبیین روش‌شناسی مناظره‌های امام رضا (ع) با دانشمندان ادیان و مذاهب مختلف، علاوه بر شناساندن جایگاه علمی امام (ع) به عنوان انسانی کامل، می‌تواند الگویی برای چگونگی اجرای یک مناظره‌ی صحیح و اخلاق محور در میان تمامی اندیشمندان در سراسر دنیا باشد. پژوهش حاضر با روش توصیفی-تحلیلی، به دنبال پاسخ این پرسش است که: مهم‌ترین روش‌های امام رضا (ع) در مناظره با دانشمندان ادیان و مذاهب مختلف، چیست؟ بر اساس یافته‌های این پژوهش؛ جدال احسن، استدلال عقلی، استدلال به قرآن، بهره‌گیری از کتب مقدس، بهره‌گیری از زبان‌های مختلف و غیره از مهم‌ترین روش‌های مناظره امام (ع) با دانشمندان ادیان و مذاهب مختلف است که الگویی درخشان برای دانشمندان اهل مناظره در همه زمان‌هاست.

واژگان کلیدی: امام رضا (ع)، روش‌شناسی، مناظره، ادیان، مذاهب

---

* نویسنده مسئول: y.fathi94@gmail.com «روش ارجاع به این مقاله: فتیحی، یعقوب (۱۴۰۳).

روش‌شناسی مناظره‌های امام رضا (ع) با دانشمندان ادیان و مذاهب، دوفصلنامه علمی تفسیر متون وحیانی، ۴ (۷).

۱- مقدمه

عصر رضوی (ع)، شاخص‌ترین دوران انسجام و گسترش فرهنگ و تمدن اسلامی است؛ به گونه‌ای که به «دوران طلایی» شهرت یافته است. (قرشی، بی تا، ج ۱۸۱). یکی از عوامل اصلی شاخص بودن این برهه زمانی در تاریخ اسلامی، حضور فعال ادیان، مذهب‌ها، فرقه‌ها و نحله‌هایی است که هر کدام گرایشی مختلف در جامعه اسلامی را مدیریت می‌کردند. (ابن واضح، ۱۳۷۵ق، ج ۲) به عبارتی در این دوران بود که در هر گوشه ای از جامعه اسلامی یک تفکر و اندیشه ی کلامی جدید، خودنمایی کرد و مواجهه و تقابل خود را با اسلام ناب، اعلام می کرد، از طرف دیگر تأکیدهای شایسته اسلام مبنی بر ارزش گذاری به علم و عالم باعث گردید آثار دیگران از یونان تا مصر، از هند تا ایران و روم به زبان جهان اسلام، یعنی عربی ترجمه شود. در این عصر بود که در نتیجه ارتباطات به وجود آمده گفتمان‌های مختلف و بعضاً متضاد موجود در لایه‌های زیرین جامعه، این فرصت را داشتند تا تقابلهای خویش را به وضوح به منصف ظهور برسانند. (همان، ۱۳۷۵ق، ج ۲).

در بین راه‌حل‌های قابل ذکر برای مواجهه دینی با اندیشه‌های مخالف، تأثیرگذارترین آنها «گفت‌وگو و مناظره است»؛ بنابراین امام رضا (ع) به استقبال تضارب آرا در مناظره و مباحث شتافتند. (نک: صدوق، ۱۴۰۳ق، ج ۱؛ قطب‌الدین راوندی، ۱۴۰۹ق، ج ۱). گفت‌وگو و مناظره با غیر مسلمانانی چون عمران صابی، جاثلیق، هیربد اکبر و رآس الجالوت، نشان از استقبال حضرت امام رضا (ع) از مناظره دارد. (نک: صدوق، ۱۳۷۸ق، ج ۱). از گفت‌وگوهای درون دینی نیز با ارباب مذاهب مختلف می‌توان به مناظره امام (ع) با «ابوقره» درباره مسائل خداشناسی (نک: کلینی، ۱۳۶۵ش، ج ۱)، گفتگو با «یحیی بن ضحاک» درباره امامت (صدوق، ۱۳۷۸ق، ج ۲) و مناظره دنباله‌دار با «سلیمان مروزی» درباره توحید (همان) اشاره کرد.

فرضیه پژوهش این است که امام رضا(ع) نماد اصول محوری، خرد گرایی، آزادی خواهی، رهایی بخشی، هدایت و لطف الهی بوده و روش مناظره و مجادله ایشان با مخالفان نیز همخوان و منطبق با رهیافت قرآن کریم است.

درباره پیشینه پژوهش نیز باید گفت آثار و تألیف‌های قابل توجهی درباره زندگانی امام رضا (ع) به‌ویژه بعد مناظره‌های ایشان با مخالفان عصر رضوی به ثبت رسیده است که به لحاظ روایی و تاریخی در کتب مختلف ذکر شده است و شاید بتوان گفت از مهم‌ترین آنها می‌توان به کتبی مانند: (صدوق، ۱۳۷۸ ق)؛ (طبرسی، ۱۳۵۰ ق)، ۴۱۱؛ (مجلسی، ۱۴۰۳ ق)؛ (عطاردی، ۱۳۷۹) اشاره کرد. برخی مقاله‌ها نیز که بیشترین ارتباط با موضوع را دارند عبارتند از: (لکزایی و قاسم نژاد، ۱۳۹۱: ۱۴۱-۱۱۶)؛ (میرحسینی و کریمی ۱۳۹۲: ۱۱۴/۹۵-۹۶)؛ (میراحمدی و رضایی پناه، ۱۳۹۴: ۷۵-۹۶)؛ (خاکپور و دیگران، ۱۳۹۴: ۹۴-۶۳)؛ (برندقی، ۱۳۹۶: ۳۰-۱)؛ (صادقیان، ۱۳۸۸: ۷۶-۶۰)؛ (زارع و رنجبر حسینی، ۱۳۹۵: ۲۲-۵)؛ (شریفی و دنیا دیده، ۱۳۹۲: ۱۲۲-۱۰۹).

نکته‌ای که در این جا حائز اهمیت است این که هیچ یک از نوشته‌های فوق، با رویکرد پژوهش حاضر همسویی و همپوشانی ندارد؛ توضیح این که در همه پژوهش‌های صورت گرفته بیشتر فضای تعامل امام رضا (ع) با ارباب ادیان و فرق مختلف مطمح نظر قرار گرفته است و هیچ‌کدام به روش‌شناسی مناظره‌های امام (ع) با ارباب ادیان و مذاهب نپرداختند و در بیشتر آثار صرفاً به بحث تحلیل گفتمان مناظره‌های امام (ع) با طرف‌های گفتمانی در دو قالب درون دینی و برون دینی پرداخته شده است و در هیچ‌کدام از تألیفات از منظر روش‌شناسی و آن هم به صورت ویژه با گروه ارباب ادیان و مذاهب قلم زده نشده است. این پژوهش چنان که از عنوانش پیداست با یک مطالعه ژرف‌کاوانه و با استقراء کامل از تمام مناظره‌های امام (ع) با ارباب ادیان و مذاهب و تحلیل همه آثار نوشته شده

در این زمینه در مقام استخراج روش‌شناسی مناظره‌های امام رضا (ع) با دانشمندان ادیان و مذاهب مختلف است و مهم‌ترین روش‌هایی که امام (ع) در مناظره‌ها با ارباب ادیان و مذاهب به کار برده است را معرفی می‌کند. در حقیقت محورهای یک مناظره دقیق و صحیح را روش‌شناسی می‌کند و به همین علت در نوع خود بدون پیشینه و بدیع بوده و گامی در راستای سیره‌شناسی آن امام (ع) خواهد بود.

۲- چارچوب نظری تحقیق

۲-۱) روش‌شناسی

روش‌شناسی در محدودترین معنا، بررسی یا توصیف روش‌ها یا روال‌هایی است که در فعالیتی به کار گرفته می‌شود (استالی براس، ۱۳۶۹) بر اساس این تعریف، روش‌شناسی عبارت است از شناخت روش‌هایی که در هر فعالیتی اعم از فعالیت علمی و نظری و یا فعالیت عملی و غیرمرتبط به دانش نظری کاربرد دارد. بنابراین علم روش‌شناسی، علم بررسی و شناخت روش‌هاست. اما اصطلاح روش‌شناسی به معنای خاص، اساساً به شناخت و کشف روش علوم اشاره دارد. یعنی صرفاً علم بررسی و شناخت روش فعالیت علمی و روش تحصیل علم است. لذا روش‌شناسی در این معنا به شناخت چگونگی تولید نظریه و مسیر تحصیل علم و شاخه‌های آن می‌پردازد. بنابراین روش‌شناسی، علم به علم است از یک حیث خاص و علم به مسیر تحصیل علم است (پارسانیا، ۱۳۸۸)

براین اساس بررسی روش‌شناختی مناظره‌های امام رضا (ع) با دانشمندان ادیان و مذاهب، به عنوان بخشی از گنجینه معرفتی ما، می‌تواند راه‌گشای بسیاری از مسائل حاصل از گسترش ارتباطات جهانی باشد و بستری گسترده برای رویارویی اندیشه‌ها، ادیان و مذاهب فراهم کند؛ چراکه دشواری فرا روی امت اسلامی، نه اصل اختلافات و تعدد مذاهب

یا فرقه‌ها، بلکه نحوه مواجهه دانشمندان مذاهب با رقیبان خود و شیوه حل و فصل مناقشه‌های علمی و عقیدتی است.

امام رضا (ع) به‌عنوان یگانه دوران خویش با بهترین شیوه به مواجهه با اندیشه‌های ارباب ادیان و مذاهب اسلامی و غیراسلامی پرداخته و علاوه بر شناسایی اندیشه‌های دیگران با رعایت آداب گفت‌وگو، انصاف و عدالت و به‌دوراز هر گونه تعصب، رعایت حقوق عمومی و... آنها را به دین حق دعوت کرده و گامی مؤثر برای رفع اختلافات و آشکارساختن نواقص موجود در ادیان تحریف شده و اثبات حقانیت دین اسلام برداشته و با رعایت اصل اخلاق مدارای اجتماعی و تحمل دیگران، در صدد اقناع آنها برآمدند.

راهبردهای اندیشه‌ای و روش‌های هدفمند امام رضا (ع) در مناظره‌ها و احتجاج‌ها، در راستای معرفت‌افزایی دانشمندان سایر ادیان و مذاهب و هدایت و تربیت آنان به سوی اسلام با مدنظر قرار دادن سیاست هدایت جامعه و نیز روشنگری و تنویر افکار عمومی بر ضد حکومت ظالمانه عباسی است (آقا سید محمد قاری، ۱۳۹۱) امام (ع) برای جلب مردم به دین مبین اسلام و اثبات حقانیت اسلام از روش‌هایی استفاده کردند که با اصول و مبانی دین مطابقت کامل داشت، در واقع امام با علم به این مسئله که همان اندازه که هدف مقدس است، روش‌های رسیدن به آن هدف هم از تقدسی خاص برخوردار است، به همین دلیل امام (ع) در مواجهه خود روش‌هایی را به کار می‌گرفتند که هم مطابقت با خصوصیات فطری و عاطفی و طبیعی داشت و هم مبنای عقیدتی و تربیتی خاص خود را داشته باشد.

۲-۲) مناظره

مناظره از ریشه «نظر» به معنای نظر دادن، تأمل و اندیشیدن و از باب ثلاثی مزید (باب مفاعله) «نظر» به معنای این است که دو نفر دیدگاه خود را ارائه دهند و یک طرف بر

طرف دیگر غلبه پیدا کند. در کتب لغت، مناظره معمولاً به معنای مباحثه و مجادله آمده است. (نک: ابن منظور، ۱۴۰۵ق؛ راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق) در زبان و ادبیات فارسی نیز مناظره به معنای: مباحثه، مجادله و با هم نظر کرده، معنا شده است (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۱۴) بنابراین، تعریف مناظره عبارت است از این که: دو نفر صاحب نظر به اعتبار اثبات نظریه خود و رد نظریه رقیب به صورت رسمی یا غیررسمی، مکتوب یا شفاهی به بحث و نظر بپردازند. در واقع مناظره یکی از حرفه‌های مربوط به حوزه آموزش و پژوهش است و زیرمجموعه اخلاق دانش قرار می‌گیرد و رابطه آن با اخلاق نقد، عموم و خصوص است، ولی مجادله یا جدل یکی از فن‌های صناعات خمس در علم منطق است که استدلال‌کننده در نظر دارد با استفاده از مشهورات، به هر صورت ممکن، مخاطب خود را مغلوب کند (ابن‌سینا، ۱۴۰۴ق).

خواجه نصیرالدین طوسی نیز علم مناظره را این گونه معرفی می‌کند: «مناظره میان دو صاحب رای متقابل است که هر یک متکفل بیان رای خود می‌باشد؛ به شرط آن که هر دو بعد از وضوح، مساعدت حق کنند و غرض دیگری در کار نباشد» (طوسی، ۱۳۶۱)، و نهایتاً باید گفت با توجه به شرایط خاص عصر رضوی به ویژه در دوران ولایتعهدی امام رضا (ع) گامی موثر در راستای رفع اختلاف‌ها، تبیین نواقص موجود در ادیان تحریف شده و اثبات حقانیت دین اسلام برداشتند؛ نمونه بارز این مدعا را در مناظره‌های آن امام (ع) با سران ادیان و مذاهب مختلف میتوان مشاهده کرد (نک: صدوق، ۱۳۷۸، ج ۱؛ طبرسی، ۱۳۸۶ق، ج ۲) بر اساس آنچه تبیین گردید منظور از مناظره‌های امام (ع) در این پژوهش گفت‌وگوها و احتجاج‌هایی است که توسط امام (ع) در مواجهه با اندیشه‌های مخالف ارباب ادیان و مذاهب مختلف، استفاده شده است و براین اساس دیگر اقسام مناظره مانند شعر از این دایره خارج هستند.

۳- بحث و بررسی: روش‌شناسی مناظره‌های امام رضا (ع)

با نگاهی ژرف‌کاوانه به سیره امام رضا (ع) به‌ویژه بعد مناظره‌های آن امام (ع) با اندیشه‌های مخالف، به این نتیجه می‌رسیم که روش امام (ع) در مناظره با ارباب ادیان و مذاهب مختلف، روشی چندجانبه و بدون هر گونه حصرگرایی در تنویر افکار و اندیشه‌هاست؛ توضیح آنکه امام (ع) برای توجیه افراد و افکار مخالف، مراتب مختلف و متعدد قائل است به‌گونه‌ای که از یک طرف، محور کار ایشان بر عقل‌گرایی و اجتهاد منطقی و اصولی حاکم است و از طرفی دیگر هدف اصلی، رهنمون‌کردن طرف مقابل به سوی حقیقت و تعلیم و تربیت اوست؛ شاهد این مدعا اینکه تأکید ایشان بر پرسش و پاسخ، همراه شدن با مخالف و هدایت او، سه پایه استوار مناظره‌های ایشان با مخالفان است. (هاشمی اردکانی و میرشاه جعفری، ۱۳۸۷). از آنجاکه هدف این پژوهش بررسی روش‌شناسی مناظراتی است که امام (ع) با دانشمندان ادیان و مذاهب داشته‌اند در این قسمت به برخی از مهم‌ترین روش‌های امام (ع) در این مناظره‌ها، اشاره می‌کنیم:

۳-۱) جدال احسن

یکی از مهم‌ترین روش‌ها در میدان مناظره «جدال احسن» است که قرآن نیز به این موضوع امر نموده؛ بلکه یافتن شیوه مناظره احسن و مؤثر را پیشنهاد می‌نماید (نحل: ۱۲۵؛ العنکبوت: ۶۴). از فحوای کلام الهی در آیه شریفه «أَدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْخَيْرَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (النحل: ۱۲۵) از قید «الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» این مطلب حاصل می‌شود که بعضی از مجادله‌ها، رویارویی‌ها، مواجهه‌ها و مناظره‌ها، احسن و برخی غیر احسن (حسن و قبیح) می‌باشند. علامه طباطبایی در این زمینه می‌فرماید: رسول گرامی اسلام (ص) مامور شدند که به یکی از سه روش (حکمت، موعظه و مجادله) مردم را دعوت کنند، که هر یک برای دعوت، روشی مخصوص است. اگر دعوت‌گر از راه جدال، دعوت

می‌کند، باید از هر سخنی که طرف مقابل را بر ردّ دعوتش برمی‌انگیزد و او را به لج بازی و می‌دارد، پرهیزد و مقدمات کار را هر چند که طرف، راستش بیندارد به کار نیندد مگر آن که جنبه مناقضه داشته باشد و از بی‌عفتی و سوء تعبیر اجتناب کند و اگر غیر این را انجام دهند هر چند که حق را احیاء کرده است، اما با احیای باطل و کشتن حقی دیگر، احیا کرده و جدل از موعظه بیشتر احتیاج به حسن دارد به همین جهت جدال را به احسن مقید کرده است. (طباطبایی، ۱۳۸۲، ج ۱۲) امام (ع) در مناظرات خود با دانشمندان ادیان و مذاهب مختلف، گرچه از اصولی که طرف مقابل کاملاً آنها را قبول دارد؛ استفاده کرده است، ولی همیشه، جدال احسن داشته و به مقتضای ادب خویش و با هدف بیان حق و هدایت گری، همواره در احتجاج‌های خویش، از استناد به مطالبی که سبب ستیزه جویی و لجاجت و درگیری شود، پرهیز می‌کردند.

یکی از بارزترین نمونه‌های جدال احسن در مناظرات امام رضا (ع)، مناظره با سلیمان مروزی است. او در فلسفه مهارت داشت و در تحقیقات الهیات، مجرب بود و برجسته‌ترین عالم دینی در خراسان به شمار می‌رفت. در این مناظره مسائلی مانند (مسئله بداء و حادث بودن اراده) مورد بحث و گفت‌وگو قرار می‌گیرد. این مناظره حاوی تحقیقات دینی مهمی است که نشان می‌دهد امام (ع) توانایی علمی بزرگی داشته است و این، عقیده شیعه امامیه را ثابت می‌کند که می‌گفتند امام باید داناترین مردم زمانش باشد. (قرشی، بی تا، ج ۱). با عنایت به ترسیم فضای مناظرات امام، می‌توان محورهایی مانند: آزاد گذاشتن طرف مقابل؛ دادن فرصت سؤال و دفاع به طرف مقابل؛ احاطه علمی؛ حاکمیت عقل و منطق به جای تعصب؛ اعتمادسازی و مستندگویی؛ استفاده از واژگان دارای بار معنایی ارزشی؛ انسجام کلی مطالب ارائه شده؛ استفاده از نقل قول‌های مورد تأیید مخالف؛ تأکید ساختاری؛ عدم تحقیر عقیده مخالف و نظم و انضباط جلسه از مهم‌ترین مؤلفه‌های جدال احسن در مناظرات

امام (ع) با دانشمندان ادیان و مذاهب برشمرد. برای نمونه حضرت هر فرد را با نام مذهبش مثلاً «یا جاثلیق» و «یا نصرانی»، بدون هیچ‌گونه کوچک‌کردن آن شخص صدا می‌کند، درحالی‌که یکی از آنان، مأمون را خطاب قرار داد و درباره حضرت لفظ «رجل» را به کار برد. (ر.ک: ۱۴۰۴ق، ج ۱؛ صدوق، ۱۳۷۲، ج ۱)

از مصادیق دیگر، می‌توان به احتجاج امام (ع) با دانشمندان دیگر ادیان و مذاهب اشاره کرد. آن حضرت در مناظره‌های خود با اهل کتاب، با بهره‌گیری از شیوه «جدال احسن» برای اثبات دیدگاه خویش و ابطال نظر آنان به کتب مقدس آنها (عهد قدیم و جدید) استناد می‌کردند (توماس میشل، ۱۳۷۷) که آموزه‌هایشان، مورد قبول آنان بود (ر.ک: الاحتجاج، ج ۲). البته روشن است که استناد امام (ع) به تورات، انجیل و زبور، لزوماً به معنای پذیرش و حیانی بودن همه آموزه‌های موجود در نسخه‌های کنونی آنها و عدم راهیابی تحریف در آنها نیست و تنها در صورتی می‌توان درستی مضامین و انطباق آن با وحی نازل شده بر پیامبران پیشین را پذیرفت که با آموزه‌های توحیدی قرآن و سنت، عقل سلیم و حقایق مسلم تاریخی در تضاد نباشد.

۲-۳) استدلال عقلی

با نگاهی دقیق به مناظره‌های امام رضا (ع) به این حقیقت می‌رسیم که مناظره‌های امام با ارباب ادیان و مذاهب چه در مقام دفاع و چه در مقام تبیین، همواره با تعقل و خردورزی و به‌کارگیری اصول و قواعد عقلانی همراه بوده است؛ بنابراین عقل و استدلال‌های عقلی به‌عنوان ابزار شناخت مسائل و قوانین کلی و عام و تفکر و استدلال به‌عنوان روش شناخت عقلی از پرکاربردترین ابزار و روش در معرفت‌شناسی امام است. نمونه بارز این روش در مناظره امام (ع) با عمران صابی است (ر.ک: صدوق، ۱۳۷۲، ج ۱) براین اساس امام (ع) با مخاطب‌شناسی از سه طریق استدلال‌های عقلی برای اثبات حق بهره می‌بردند

(طباطبایی، ۱۳۸۲) به همین دلیل است که قسمت عمده‌ای از روایت‌های آن امام (ع) به مباحث عقلی و کلامی و مجادلات کلامی آن هم در قالب پرسش و پاسخ و بعضاً مناظره قالب‌بندی می‌گردد و عقل‌گرایی و خردورزی صبغه عام روایات ایشان است. (برای گونه‌شناسی روایات ائمه (ع) و مقایسه آنها با یکدیگر رک: عطاردی، ۱۳۷۹ق) که این سیر در روایات دیگر امامان معصوم به این وضوح دیده نمی‌شود. (جعفریان، ۱۳۹۱) در همین راستا می‌توان به اثری از آیت‌الله جوادی آملی اشاره کرد که گروهی از احادیث اعتقادی با مضامین فلسفی از امام رضا (ع) را در مجموعه مستقلی به نام «علی بن موسی الرضا و الفلسفه الالهیه» در تألیفی هماهنگ و با تبیینی منسجم جمع‌آوری کرده است (جوادی آملی، ۱۳۷۴).

امام رضا (ع) در بسیاری از گفت‌وگوهای خود با زمینه‌سازی‌های روان‌شناختی و ذهنی در مخاطب، توانمندی وی را در ادراک عمیق و همه‌جانبه و نظام‌دار از موضوع‌های مورد بحث؛ بالا می‌برد و وی را هدایت و تربیت می‌نمود و حتی طرف مقابل را صریحاً به تعقل و باورکردن فکرش، دعوت می‌کرد. از جمله حضرت در مناظره با عمران صابی چند بار او را به تعقل و تعلم اشارت دادند (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۰) خردمحوری استدلال‌های امام (ع) در مناظره‌ها با اندیشه‌های مخالف ارباب ادیان و مذاهب، جزء الگوهای ویژه منطقی و عقلانی امام (ع) بود که باعث تسلیم‌شدن مخالفان و هدایت‌پذیری آنان به اسلام و تشیع می‌شد. روایات بسیاری نیز مبتنی بر اعتراف و اذعان به تعقل و خردورزی حضرت توسط دانشمندان، دوستان و مخالفان ایشان وجود دارد که به‌عنوان نمونه به اعتراف مأمون مبنی بر این که امام (ع) داناترین و عابدترین مردم روی زمین است می‌توان اشاره کرد. (فضل‌الله، ۱۳۶۶) برای نمونه امام (ع) در پاسخ مأمون که اصرار بر قبول خلافت داشت، با ارائه‌ی دلیل عقلی اثبات فرمودند خلافت حق مأمون نیست که بخواهد آن را واگذار کند

در همین راستا می‌فرماید: «اگر این خلافت حق توست و خداوند آن را برای تو مقرر کرده است، بنابراین جایز نیست خود را از آن خلع کنی و لباسی که خداوند بر تو پوشانده از خود دور کنی و بر دیگری بپوشانی و اگر چنانچه خلافت حق تو نیست، حق نداری آن را به دیگری واگذار کنی» (صدوق، ۱۳۷۲) امام (ع) در مناظره و مواجهه با زنداقه و ملحدان نیز، با عنایت به اینکه به هیچ کتاب یا خدایی معتقد نبودند از روش استدلال عقلی بهره می‌گرفتند و البته در مناظره با اهل کتاب نیز از این استدلال‌های عقلی زیاد استفاده شده است که اگر بتوان مثالی نغز در این باره اشاره کنیم، مناظره امام با عمران صابی است که شامل پیچیده‌ترین مسائل عقلی و استدلالی است (قرشی، بی تا، ج ۱)

۳-۳) استدلال به قرآن

استناد و استدلال به قرآن و آیات آن و دفاع محکم و مستدل از جایگاه خطیر و غیرقابل تردید آن در اسلام، یکی دیگر از روش‌های اصلی امام (ع) در مناظره با اندیشه‌های مخالف عصر خویش است. این مهم در مناظره مفصل امام (ع) با «سلیمان مروزی» عالم معروف خراسان در مسائلی مانند: صفات و افعال الهی که امام با استفاده از آیات قرآن کریم، سخنان خود را پایه‌ریزی می‌کنند، کاملاً قابل‌ردیابی است. (صدوق، ۱۳۷۸ ق: ؛ طبرسی، ۱۳۵۰ ق، ج ۲) برای نمونه زمانی که عقیده معتزله نزد امام (ع) مبنی بر این که آنان مرتکب گناه کبیره را فاسق می‌نامند (نه مؤمن و نه کافر) عرضه گردید امام (ع) با استناد به آیه شریفه (... ان ربک لذو مغفره للناس علی ظلمهم...) (الرعد/۶) این عقیده را باطل کرد و فرمود که قرآن بر خلاف اندیشه معتزله نازل شده است. (ابن شهر آشوب، بی تا، ج ۲) و همچنین در مناظره با «ابوقره» آن گاه که ابوقره روایتی را در راستای تأیید نظر خویش بیان می‌کند و امام (ع) آن روایت را با توجه به این که با قرآن تناقض دارد نمی‌پذیرد و به ابوقره خطاب می‌کند که محور، قرآن است و باید روایات را بر قرآن عرضه

کرد و در این صورت، روایاتی که با آیات قرآن تضاد داشته باشند قابل پذیرش نیستند. (طبرسی، ۱۳۵۰ق، ج ۲) البته استدلال به آیات قرآن در مناظره‌ها، هنگامی است که مخاطب، مسلمان بوده و حقانیت قرآن را قبول داشته، در مواردی که مخاطب به ادیان دیگری معتقد بود یا اصولاً به هیچ دینی پایبند نبوده است، امام (ع) به منابع مورد قبول آنان یا به دلایل عقلی استناد می‌کردند، چنان که آن حضرت در مناظره با جاثلیق مسیحی، به مطالب انجیل (صدوق، ۱۳۷۸ق؛ طبرسی، ۱۳۸۶ق، ج ۲) و در مناظره با متکلمی چون عمران صابی که اصولاً معتقد به پروردگار هستی نبود، به دلایل عقلی تکیه کرده‌اند. (صدوق، ۱۳۷۸ق؛ طبرسی، ۱۳۸۶ق، ج ۲؛ ابن شعبه حرانی، ۱۳۸۲)

۳-۴) بهره‌گیری از کتب مقدس

یکی دیگر از روش‌های مناظره امام (ع) با ارباب ادیان و مذاهب، بهره‌گیری از شواهد و بیانات موجود در کتب مقدس آنان است و این اصلی است که باید مورد اهتمام قرار گیرد؛ چرا که اگر در مناظره، هر کدام از طرف‌ها چیزی بگویند و هیچ نقطه اشتراکی نداشته باشند مطمئناً آن مناظره نمی‌تواند در راستای کشف حقیقت، مفید باشد. امام (ع) با عنایت به همین روش می‌فرماید: «می‌روم با مسیحیان با انجیلشان و با یهودیان با توراتشان، با اهل زبور با زبورشان و با صائبین، زردشتیان و رومیان با آیینشان و با هر عالمی از هر فرقه‌ای، با آنچه قبول دارد بحث نموده و پیروز شوم» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۰) با واکاوی مناظره‌های امام (ع) به این حقیقت رهنمون می‌شویم که امام (ع) در مناظره‌های خویش مهم‌ترین افتراقات ادیان ابراهیمی را مطرح نموده و با ایشان بر اساس کتاب مقدس خودشان، به بحث و گفت‌وگو می‌پردازد. امام (ع) در رابطه با مسیحیت، قسمتی از مناظره‌ها را به رد مسیح‌شناسی رایج؛ یعنی نفی الوهیت مسیح و نفی تثلیث و برخی را به اثبات مسیح‌شناسی خاص مورد نظر قرآن، یعنی اثبات نبوت و بندگی حضرت عیسی اختصاص

داده‌اند و در مناظره با علمای یهود غالباً به اثبات نبوت پیامبر اسلام (ص) و اهل بیت و تأیید معجزات پیامبر، بر اساس تورات می‌پردازد که همه این مناظره‌ها به نفع اسلام و تشیع تمام می‌گردد (قربانی، ۱۳۹۲)

۳-۵) بهره‌گیری از زبان‌های مختلف

از دیگر ابعاد مهم روش‌شناسی مناظره امام (ع) با ارباب ادیان و مذاهب مختلف، اشراف علمی امام (ع) به معارف و متون مقدس ادیان و مکاتب مختلف و همچنین زبان‌های گوناگون موجود در عصر رضوی است. این بُعد از شخصیت وجودی امام (ع) شاهدهی بر این اصل است که امام (ع) به‌عنوان «عالم آل محمد» در کتب حدیثی و تاریخی معرفی شده است. (مفید، بی تا، ج ۲۲؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۹) امام (ع) در مناظره با جاثلیق با خواندن سفر سوم عهدین، موضوع حواریون، نحوه نگارش انجیل، خواندن کتاب اشعیا، این که فقط یوحنا حضرت عیسی (ع) را خدا می‌داند، و سه انجیل دیگر او را انسان می‌دانند ادعای خودشان را اثبات می‌کنند و خود جاثلیق نیز اعتراف می‌کند که مانند امام (ع) بر محتوای انجیل تسلط ندارد (طبرسی، ۱۳۵۰ق، ج ۲) در مناظره با عمروبن هذاب هم که منکر علم امام (ع) به تمام زبان‌ها بود به دستور مأمون جلسه‌ای را تشکیل دادند که در آن، هندی، رومی، فارسی و تُرک حضور داشتند امام (ع) با هر کدام با زبان خودشان به گفت‌وگو نشست و در این بین فرمود: «من حجت خدا بر روی زمین و در بین مردم هستم و خدا به هنگامی که با هر قومی صحبت می‌کند با زبان خودشان سخن می‌گوید». (همان، ج ۱)

۳-۶) تبدیل مناظره به جلسه پرسش و پاسخ

بهره‌گیری از روش سؤال و جواب، از روش‌هایی است که معصومان در آموزش احکام و معارف دینی از آن بهره می‌بردند. در آیاتی از قرآن کریم هم اشاره‌ای به این روش شده است. (نک: البقره، ۱۸۹؛ النساء: ۱۲۷؛ یونس: ۵۳)، با توجه به موقعیت زمانی امام رضا (ع)، امکان گفت‌وگو و تعامل حضرت نسبت به ائمه بعد از ایشان، بیشتر بوده است. ابن شهر آشوب آورده است: «هنگامی که مردم در امر امامت امام رضا (ع) اختلاف کردند از مسائلی که از آن حضرت سؤال شد و ایشان پاسخ دادند هجده هزار مسئله جمع‌آوری گشت» (ابن شهر آشوب، بی تا، ج ۴۴) واضح است به رسمیت شناختن حق سؤال برای مخاطب، از لوازم آزادی فکر و بیان به شمار می‌آید. قدرت علمی امام در طول مناظره با علمای ادیان، سبب گردید که آنها از جایگاه مناظره به موضع پرسش‌کننده تغییر وضعیت دهند. وقتی آنان تسلط روحی و علمی امام را در مقابل خود دیدند و به میزان ضعف خود در برابر ایشان پی بردند، شکل کار را از حالت مناظره به مباحثه علمی، تغییر دادند تا پاسخ شبهه خود را در قالب یک سؤال علمی دریافت نمایند تا در صورت رفع شبهه به حساب سؤال علمی مطرح شده باشد.

وقتی امام رضا (ع) درباره تحریف انجیل با جاثلیق سخن گفتند، جاثلیق اقرار نمود که تاکنون این اطلاعات را درباره انجیل نداشتیم و وسعت اطلاعات شما نسبت به انجیل، برایم آشکار شد؛ قلبم گواهی می‌دهد که اینها حق است (طبرسی، ۱۳۵۰، ج ۲) همچنین رأس الجالوت که پس از اعتراف جاثلیق به یگانگی خداوند و دست برداشتن از تنلیت، وارد بحث شده بود، در طول مناظره بارها به جهل خود نسبت به سؤال‌های امام اذعان نموده و از ایشان پاسخ سؤال را درخواست می‌کرد (مکارم شیرازی) حضرت (ع) در مناظره با ارباب ادیان و مذاهب مختلف هم در موارد متعدد از روش سؤال کردن استفاده می‌کند که گویی رویه ایشان است. یکی از مصادیق بارز این روش گفته جاثلیق است که در پایان

بحث و مناظره‌اش با امام خاطر نشان می‌کند: من می‌خواهم کس دیگری با شما شروع به بحث کند، به حق مسیح سوگند، نمی‌دانستم در بین علمای مسلمانان مثل شما پیدا خواهد شد که هر چه ما سؤال کنیم پاسخ دهد (صدوق، ۱۳۷۸ق، ج ۱)

امام (ع) به شخص یهودی فرمود: «شما سؤال می‌کنید یا من سؤال کنم؟» و در این هنگام یهودی خاطر نشان می‌کند من سؤال می‌کنم و اضافه می‌کند که فقط از تورات، انجیل و زبور و صحف ابراهیم و موسی سخن بگوییم. (همان) امام (ع) در یکی دیگر از مناظره‌ها به یکی از یارانش فرمود: «تمام کسانی را که در جلسه‌ی محمد بن فضل حاضر بودند و بقیه‌ی شیعیان ما را دعوت کن. جاثلیق مسیحی و رأس الجالوت یهودی را نیز فراخوان و از آنان بخواه که در جلسه هر چه می‌خواهند از من بپرسند» (مجلسی، ۱۴۰۳ق). به همین خاطر می‌توان گفت: طلوع نهضت فکری و کلامی و جان گرفتن کنش‌های دینی و اعتقادی عصر رضوی، از شاهکارهای امام (ع) در ساحت فکر و اندیشه است.

۳-۷) آسیب‌شناسی فکری طرف مناظره

یکی از روش‌های اصلی در مناظره‌های امام (ع) با ارباب ادیان و مذاهب مختلف، توجه به اصل آموزش مستقیم طرف مناظره و شبهه زدایی فکری اوست؛ روشی که معمولاً غیرمتداول است؛ ولی از آنجاکه فلسفه اصلی همه مناظرات امام، هدایت و شبهه زدایی فرد مقابل است، این روش مناظره، توسط امام (ع)، استفاده می‌شود و در مناظره امام با عمران صابی به صورت کاملاً ملموس، دیده می‌شود. آنجا که عمران صابی - که از بزرگ‌ترین متکلمان زمان خویش بود - از چگونگی اثبات وجود پروردگار پرسش کرد. دامنه‌ی گفت‌وگو میان امام (ع) و عمران در این باره به باریک‌ترین و پیچیده‌ترین مسائل مربوط کشیده شد. امام (ع) با روشی ساده و جالب، و با استدلال به حقایق روشن علمی، بیست و یک پرسش وی را در مسائل اعتقادی پاسخ می‌دهد. امام (ع) وقتی به قسمتی از سؤالات

او جواب می‌دهد از او سؤال می‌کند: ای عمران آیا فهمیدی؟ و وقتی جواب مثبت را دریافت می‌کند به جواب سؤال بعدی می‌پردازد. (فضل‌الله، ۱۳۸۳) تداوم این شکل از مناظره باعث می‌شود که عمران که با تمام تخصص و تبحری که در مناظره با علمای اسلامی در بلاد مختلف از خود نشان داده مقهور علم امام (ع) گردد و سؤال‌های خویش را برای درک حقیقت و رسیدن به جواب بیرسد و از حالت مجادله و مباحثه طرفینی خارج شود و نهایتاً اسلام می‌آورد و از سوی امام (ع) نیز مورد اکرار قرار گیرد و خود مروج معارف اسلام گردد. (صدوق، ۱۳۷۸، ج ۱) رأس الجالوت نیز زمانی که پاسخ همه سؤال‌های خویش را دریافت کرد قسم خورد که در صورتی که ریاست قاطبه یهود را بر عهده نداشت ایمان می‌آورد (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۹) مناظره امام (ع) با سلیمان مروزی نیز گویای صادقی از بهره‌گیری امام از این روش مناظره را اثبات می‌کند (نک: صدوق، ۱۳۷۸، ج ۱).

۳-۸) پاسخ به شبهه با روش اقرار گرفتن

یکی دیگر از روش‌های مناظره امام (ع) با ارباب ادیان و مذاهب، پاسخ به شبهه با روش اقرار گرفتن است؛ در این روش جواب‌دهنده به شبهه باید در مقام پاسخگویی، همه جوانب را در نظر بگیرد و با توجه به شرایط، روش مناسب را انتخاب کند. گاهی شبهه‌کننده کسی است که احتمال فرار از حقیقت و بهانه‌آوردن را دارد، یا از کسانی است که می‌توانند با مهارت، عقاید باطل خود را توجیه کنند. در چنین مواقعی یکی از روش‌های مناسب برای دفع شبهه، اقرار گرفتن از طرف مقابل است؛ این اقرار گرفتن در ابتدا باید از مبانی مورد قبول شبهه‌کننده باشد. فایده این کار آن است که باعث می‌شود بحث از اصول و پایه‌های مشترک و مورد اعتراف طرف مقابل شروع شود. در ادامه می‌توان با استدلال‌های مناسب، با اقرارهای شبهه‌کننده، او را در مقابل اعتراف‌های خود، قرار داد و به بن‌بست کشاند.

نمونه این روش، مناظره امام رضا (ع) با جاثلیق است. در این مناظره حضرت به طور مکرر پیش از هرگونه استدلال از جاثلیق اقرار می‌گرفت. برای نمونه می‌توان به بحثی که در باب حقانیت دین اسلام مطرح شد اشاره کرد. آنجا امام سفر سوم از انجیل را قرائت کردند تا رسیدند به جایی که از پیامبر اسلام (ص) ذکر شده بود. سپس فرمودند: تو را به حق مسیح و مادرش قسم می‌دهم، آیا دانستی که من عالم به انجیل هستم؟ که با اقرار جاثلیق بر این حقیقت مواجه می‌شود. (صدوق، ۱۳۷۸، ج ۱) امام (ع) از این روش در مناظره با راس الجالوت نیز در خصوص نبوت حضرت موسی (ع) و بعد اثبات رسالت پیامبر اسلام (ص) استفاده و اقرار و تایید راس الجالوت را دریافت کرد (طبرسی، ۱۳۸۶، ج ۲).

۳-۹) تکیه بر اصول مشترک بین ادیان

آنچه در مناظره می‌تواند باعث نتیجه‌بخشی شود، توجه به اصول مشترک بین ادیان است. امام رضا (ع) هم در مناظره‌هایشان بر این نکته توجه داشتند. همچنان که در مناظره با اهل کتاب مباحثی چون توحید، پیامبران الهی و نزول کتاب‌های آسمانی مطرح می‌شد و با استناد به همین امور، حقانیت آن اثبات می‌شد. امروزه این امر از موارد ضروری گفت‌وگو بین ادیان و بهترین راه معرفی اسلام است. (طاهری، ۱۳۶۰)

شیوه عقلایی برای آغاز گفت‌وگو در مباحث دینی آن است که از نقاط مشترک آغاز شود. به عبارتی لازمه بحث درباره اختلاف‌ها، شروع از اموری است که بر سر آن توافق وجود دارد؛ بنابراین امام رضا (ع) برای رفع اختلاف‌های دینی با ارباب ادیان و مذاهب، از مواضع فکری مخاطبان آغاز و بر اساس اعتقادات و اصول مشترک، به رفع باورهای ناصواب می‌پرداختند. به همین دلیل راس الجالوت برای مناظره با امام رضا (ع) بیان می‌کند هیچ‌گونه دلیل و برهانی نمی‌پذیرد مگر آن که در تورات، انجیل، زبور یا در صحف ابراهیم

و موسی موجود باشد. امام (ع) نیز به این تقاضا پاسخ داده، فرمودند: «تو هیچ دلیل از من نپذیر؛ مگر آنچه در تورات به زبان موسی بن عمران (ع)، در انجیل به زبان عیسی بن مریم (ع) و در زبور به زبان داود (ع) نقل شده باشد.» (صدوق، ۱۳۵۷) بطنان دیدگاه مسیحیان درباره اعتقاد به الوهیت حضرت عیسی (ع) با استناد به اعتقاد آنها به نماز خواندن و روزه گرفتن حضرت مسیح (ع) (حال آنکه اگر خدا بود نیازی به آنها نداشت)، از موارد تمسک به باورهای طرف مناظره است. (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰) همچنین مختص نبودن معجزه زنده کردن مرده و شفای مریض به حضرت عیسی (ع) که مستمسکی در الوهیت شده بود با شاهد آوردن از وقوع آن به دست پیامبرانی مانند: الیسع، حزقیل و ایلیا از دیگر مواردی است که امام با روش خاص خویش یکی از اضلاع تثلیث را مخدوش می‌کند (همان) همچنین بشارت به نبوت حضرت محمد (ص) با استفاده از بخش‌هایی از انجیل (صدوق، ۱۳۷۸، ج ۱) و وجود نام پنج تن آل عبا در تورات و زبور (قطب‌الدین راوندی، ۱۴۰۹، ج ۱) از دیگر نمونه‌هایی است امام بر اساس اصول مشترک با طرف مناظره بهره می‌گیرد.

۳-۱۰) میدان دادن به طرف مقابل

تحمل اختلاف‌نظرها و سلیقه‌ها و دوری جستن از اهانت به اعتقادات دیگران، یکی مؤلفه‌های روش‌شناسی مناظره‌های امام (ع) با ارباب ادیان و مذاهب است که بر مبنای تنوع درک و استعدادهای بشری و نیز تنوع سطوح و لایه‌های معرفت استوار است. ایشان با پذیرش تفاوت‌های فکری و اختلاف سلیق و طبایع انسانی، و وجود لایه‌های مختلف معنایی در معارف بشری و آموزه‌های دینی، آثار و لوازم طبیعی و معقول آن را نیز به رسمیت می‌شناختند؛ و بر آن بودند تا در مناظرات خویش، با جهت‌دهی صحیح این اختلافات به مشترکات دینی بپردازند و با گشودن باب اجتهاد بر پایه معیارهایی چون قرآن

و سنت صحیح و تعقل، زمینه را برای ظهور بیشتر آزادی و رشد اندیشه‌ها فراهم نمایند. چنان‌که در خلال مناظره با دانشمندان ادیان نه تنها به سخنان آنان به دقت گوش فرامی‌دادند، بلکه به آنان اطمینان قلبی می‌دادند که در برابر بیان عقاید خود امنیت جانی آنان از طرف امام حفظ خواهد شد. (صدوق، ۱۳۷۸، ج ۱)

امام رضا (ع) با روش‌های گوناگون، از این شیوه استفاده کرده است و مخیر گذاشتن طرف مقابل در شروع سؤال یا جواب، نشان دیگری از برخورد اقتدارآمیز امام (ع) و در راستای تربیت طرف مقابل می‌باشد. برای نمونه در جلسه مهمی که تمام سران ادیان و مذاهب حضور داشتند، یکی از مسائلی که کاملاً امام رضا (ع) رعایت کرد، میدان دادن به طرف‌های مقابل بود. حضرت در مناظره هرگز حالت تهاجمی نگرفت و شروع به پرسش نکرد؛ بلکه با حوصله فراوان به مخالفان میدان داد تا اگر خواستند پیش‌قدم شوند، در همین راستا به راس الجالوت، پیشوای بزرگ یهودیان، فرمود: «از من می‌پرسی و یا من از تو بپرسم؟ راس الجالوت در جواب می‌گوید: من می‌پرسم؛ ولی هیچ دلیلی را از تو نمی‌پذیرم مگر این که در تورات، انجیل، زبور داود، صحف ابراهیم یا موسی باشد». حضرت با این که از اول به او میدان داد، در مرحله بعدی نیز از پیشنهاد او کاملاً استقبال کرد و در واقع، میدان را برای او بازتر کرد و برعکس، طرف مخالف، عرصه را بر حضرت، تنگ‌تر کرد و گفت: فقط از منابع مورد قبول خودش حجت می‌پذیرد با این حال، حضرت به گرمی پذیرفت و فرمود: «دلیلی از من نپذیر؛ مگر آنچه در تورات بر زبان موسی و آنچه در انجیل بر زبان عیسی و در زبور بر زبان داود آمده است» (طبرسی، ۱۳۵۰، ج ۲) که این‌گونه آزادی قائل‌شدن برای رقیب، از هر کسی بر نمی‌آید. انسان‌های آگاه چون امامان معصوم (ع) و آنان که به علم بی‌نهایت الهی متصل هستند می‌توانند شجاعانه اعلام کنند.

از آن جا که عصر رضوی از نظر شرایط سیاسی، اجتماعی و فرهنگی، صحنه ظهور و فعالیت ادیان، مذاهب، فرقه‌های انحرافی و گرایش‌های کلامی مختلف در جامعه اسلامی است به عصر طلایی مشهور است. اهمیت و حساسیت این دوره زمانی گویای این حقیقت است که هر کدام از این گفتمان‌ها تقابل و مواجهه خود را با اسلام ناب و مبانی آن نمایش می‌دهند و در این بین امام رضا (ع) به عنوان کامل‌ترین شخصیت و پرچم دار اسلام، رسالتی خطیر بر عهده دارند؛ باید از یک سو از مبانی اسلام دفاع کند و از دیگر سو مسیر هدایت منحرفان و اندیشه‌های مخالف اسلام را مدیریت کند. در این راستا یکی از مهمترین ابزارها و شیوه‌های امام در این میدان حساس، مناظره‌هایی است که با اربابان ادیان و مذاهب مختلف برگزار کرده است.

پس از واکاوی مناظره‌های امام (ع)، مشخص شد که مهم‌ترین روش‌های امام رضا (ع) در مناظره با دانشمندان ادیان و مذاهب به این شرح است: جدال احسن، استدلال عقلی، استدلال به قرآن، بهره‌گیری از کتب مقدس، بهره‌گیری از زبان‌های مختلف، تبدیل مناظره به جلسه پرسش و پاسخ، آسیب‌شناسی فکری طرف مناظره، پاسخ به شبهه با روش اقرار گرفتن، تکیه بر اصول مشترک بین ادیان و میدان دادن به طرف مقابل.

*****

فهرست الفبایی منابع و ماخذ

قرآن کریم

ابن سینا، محمد بن حسین (۱۴۰۴ق): تعلیقات، بیروت: مکتبه الاعلام الاسلام.

- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی (۱۳۸۲ق): *تحف العقول*، قم: انتشارات جامعه مدرسین.
- ابن شهر آشوب مازندرانی، محمد بن علی (بی تا): *مناقب آل ابی طالب*، تصحیح: سید هاشم رسولی، قم: المطبعة العلمية
- ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۰۵ق): *لسان العرب*، قم: نشر أدب الحوزه.
- ابن واضح، احمد بن ابی یعقوب (۱۳۷۵ق): *تاریخ یعقوبی*، نجف: مکتبه حیدریه.
- استالی براس، الیور و آلن، بولاک (۱۳۶۹م): *فرهنگ اندیشه نو*، ترجمه احمد بی رشک، تهران: مازیار.
- آقا سید محمد قاری، فاطمه سادات (۱۳۹۱): *ابعاد معرفتی امام رضا (ع) در برخورد با دانشمندان سایر مذاهب و ادیان*، بی جا.
- بحرانی اصفهانی، عبدالله (۱۴۳۰ق): *عوالم العلوم والمعارف والاحوال من الآیات والاکبار والاقوال* به انضمام مستدرکات سید محمدباقر ابطحی، قم: مؤسسه‌ی امام مهدی (عج).
- پارسانیا، حمید (۱۳۸۸): *روش شناسی علوم با رویکرد اسلامی*، بی جا.
- جعفریان، رسول (۱۳۹۱ش): *گزیده حیات سیاسی امامان شیعه*، قم: معارف.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۷۴ش): *فلسفه الهی از منظر امام رضا (ع)*، قم: اسراء.
- خاکپور، حسین؛ محمودی، مرضیه و سعیدی گراغانی، منصوره (۱۳۹۳): *تقش و آثار مدیریت فرهنگی امام رضا (ع) بر جامعه شیعه: فرهنگ رضوی*، ش ۸، صص ۵۶-۳۱.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷ش): *لغت نامه دهخدا*، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ق): *المفردات فی غریب القرآن*، تحقیق: صفوان عدنان داوودی، بیروت: دارالعلم الدار الشامیه.
- راوندی، قطب‌الدین (۱۴۰۹ق): *الخرائج والجرائح*، قم: مؤسسه الامام المهدی.
- روحی برندق، کاووس (۱۳۹۶): *اخلاق و مهارت‌های مناظره در مناظره‌های امام رضا (ع)*؛ مطالعه موردی *مناظره امام رضا (ع) با متکلمان ادیان و مذاهب*، فرهنگ رضوی، ش ۱۸، صص ۳۰-۱.
- زرسازان، عاطفه (۱۳۹۵): *واکاوی مؤلفه‌های تعلیم در تبیین آموزه‌های وحی در سیره رضوی*، فرهنگ رضوی، شماره ۱۸، صص ۹۴-۶۳.
- شریف القرشی، باقر (بی تا): *حیة الامام الرضا علیه السلام*، بیروت: منشورات سعیدین جیبیر.
- صدوق، ابوجعفر محمد بن علی (۱۴۰۴ق): *عیون اخبار الرضا (ع)*، بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.

صدوق، ابوجعفر محمد بن علی (۱۳۷۲): *عیون اخبار ارضا (ع)*، ترجمه علی اکبر غفاری و حمید مستفید، تهران: صدوق.

صدوق، ابوجعفر محمد بن علی (۱۳۸۷ق): *توحید*، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه.

طباطبایی، محمدحسین (۱۳۸۲ش): *المیزان فی تفسیر القرآن*، ترجمه سیدمحمدباقر موسوی همدانی، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه.

طبرسی، احمد بن علی (۱۳۵۰ق): *الاحتجاج*، نجف: الطبعة المرتضویة.

طبرسی، احمد بن علی (۱۳۸۶ق): *الاحتجاج*، به کوشش سید محمد باقر خراسانی، قم: بی نا.

طوسی، خواجه نصیرالدین (۱۳۶۱): *اساس الاقتباس*، تهران: دانشگاه تهران.

طوسی، خواجه نصیرالدین (بی تا): *اخلاق ناصری*، تهران: انتشارات علمیه اسلامی.

عطاردی، عزیزالله (۱۳۹۷): *آثار و اخبار امام رضا (ع)*، تهران: صدر.

فضل الله، محمدجواد (۱۳۸۳): *تحلیلی از زندگانی امام رضا (ع)*، ترجمه محمدصادق عارف، مشهد: بنیاد پژوهش های اسلامی.

قرشی، باقر (بی تا): *حیة الامام رضا (ع)*، بیروت: منتشورات سعید بن جبیر.

کریمی، محمود و میرحسینی، یحیی (۱۳۹۲): *گونه شناسی روش های مقابله با ادیان و مذاهب در سیره امام رضا (ع)*، مجموعه مقالات همایش علمی- پژوهشی امام رضا (ع) ادیان، مذاهب و فرق، مطالعات فرهنگ- ارتباطات، ش ۲۳، صص ۹۵-۱۱۴.

کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۵): *الکافی*، تهران: دارالکتب الاسلامیه.

لک زایی، صغری و قاسم نژاد، زهرا (۱۳۹۱): *گونه شناسی برخورد امام رضا (ع) با جریان های انحرافی جامعه اسلامی*، مجله انتظار موعود، ش ۳۸، صص ۱۴۱-۱۱۶.

مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ق): *بحار الانوار الجامعة لدرر اخبار الائمة الطهاره*، بیروت: داراحیاء التراث العربی.

محمودی، مرضیه؛ خاکپور، حسین؛ گلی، مهرناز و نوری، ابراهیم (۱۳۹۴): *اخلاق مناظراتی و مناظرات اخلاقی در سیره رضوی و شیوه های به کارگیری در کرسی های آزاد اندیشی*، اخلاق زیستی، ش ۱۵، صص ۱۹۳-۱۶۴.

مصلائی پور، عباس و سلیمی، مریم (۱۳۹۲): *اصول مناظره و آزاد اندیشی با تکیه بر مناظره های امام رضا (ع)*، فرهنگ رضوی، شماره ۳، صص ۸۷-۱۱۴.

مفید، محمد بن محمد بن نعمان (بی تا): الإرشاد فی معرفة حجج الله علی العباد، قم: موسسه آل البيت. موسوی‌زاده، سید محمد (۱۳۸۴ش): نگرش اسلام بر سایر ادیان و ملل، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

میراحمدی، منصور و رضایی پناه، امیر (۱۳۹۵): تحلیل گفتمان مناظره‌ها و مجادله‌های امام رضا (ع) با دگرهای گفتمانی، فرهنگ رضوی، ش ۱۴، صص ۹۶-۷۵.

هاشمی اردکانی، سید حسن و میر شاه جعفری، سید ابراهیم (۱۳۸۷): روش مناظره علمی در سیره آموزشی امامان معصوم، مطالعه موردی: مناظرات امام رضا (ع)، بی جا: تربیت اسلامی، ش ۷، صص ۲۳-۹.

Methodology of Debates of Imam Reza (PBUH) with Scholars of Different Sects and Religions

Yaqub Fathi ¹

Assistant Professor, Department of Islamic Studies, Karaj Branch, Islamic Azad University, Karaj, Iran

Abstract

Date of Receipt: 10/01/2024

Date of Acceptance: 21/06/2024

In terms of cultural, social and political conditions of the ruling Abbasid government, the Razavi era has been the foundation for intra-religious and extra-religious debates and dialogues in order to provide an environment for debate and conflict of opinions. Explaining the methodology of Imam Reza's (a.s.) debates with scholars of different religions and sects, in addition to introducing the scientific position of Imam (a.s.) as a perfect human being, can be a model for how to conduct a correct and ethical debate among all thinkers around the world.

The present study, with the descriptive-analytical method, seeks to answer this question: What are the most important methods of Imam Reza (a.s.) in debating with scholars of different sects and religions? Based on the findings of this study, Good arguments, rational arguments, arguments based on the holy Qur'an, using holy books, using different languages, etc., are among the most important methods of debating that Imam (a.s.) employed in debating with scholars of different religions and sects, which is a brilliant example for debating scholars all over the world and for all times.

Keywords: Imam Reza (AS), Methodology, Debating, Religions, Sects